

מגמות מרכזיות בחברה האיראנית

רז צימט

החברה האיראנית היא חברה מורכבת ומשתנה, ומאז המהפכה האסלאמית היא עוברת תמורות דמוגרפיות ושינויים תרבותיים מרחיקי לכת. בנייתוּח מגמות העומק בחברה האיראנית ניתן להצביע על תהליכים מעודדי שינוי פוליטי, לצד תהליכים מעכבי שינוי. האוכלוסייה הצעירה ברובה מתרחקת מערכי המהפכה וקוראת תיגר על הממסד הדתי-השמרני, אך הזדקנות החברה מחזקת את העדפת השינוי הדרגתי והיציבות הפוליטית. תהליכי החילון ושחיקת מעמדם של אנשי הדת מציבים אתגר בפני המשך שלטונם, אך עוצמת הזהות הלאומית-תרבותית משמרת בידי המשטר יכולת לגייס תמיכה ציבורית סביב סמלים לאומיים ודתיים. החשיפה למערב ולמודרניזציה מעודדת מגמות ליברליות ואינדיווידואליזציה, אך התנגדות הציבור ללחץ מערבי חיזוני על ארצו מעודדת נכונות להתייבב לצד המשטר מול אויבים מחוץ. גם אם אין בתהליכים אלה כדי להבשיל בהכרח לשינוי פוליטי משמעותי, הרי בהיעדר טיפול שורש באתגרים החברתיים הם עלולים לערער בעתיד את תפיסות היסוד של המשטר ואף את עצם יציבותו, במיוחד לאחר מות המנהיג הנוכחי ח'אמנהאי.

מלות מפתח: איראן, חברה ופוליטיקה, יציבות משטר

הקדמה

החברה האיראנית היא חברה מורכבת ומשתנה, אשר עוברת מאז המהפכה האסלאמית (1979) תמורות דמוגרפיות ושינויים תרבותיים מרחיקי לכת. למעלה מ-38 שנים לאחר המהפכה ממשיכה איראן לשמר מידה רבה של יציבות, גם בעיצומה של הטלטלה שפקדה את האזור בשנים האחרונות. מאז התייצבות המשטר האסלאמי בראשית שנות השמונים לא הוטל איום של ממש על עצם

ד"ר רז צימט הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

שרידותו, כולל בזמן המהומות שפרצו לאחר הבחירות לנשיאות בקיץ 2009. החברה האיראנית נהנית אף היא מיציבות יחסית, הגם שהיא מתמודדת עם קשיים גוברים ובראשם המשבר הכלכלי.

אף על פי כן, החברה האיראנית עוברת בעשורים האחרונים שינויים אינטנסיביים, ובהם התרחבות הפער בין הציבור למוסדות המשטר והממסד הדתי, תהליכי חילון ואימוץ אורח חיים מערבי, המעמידים בפני הרפובליקה האסלאמית אתגרים גדולים ומורכבים. מגמות העומק מתרחשות על רקע תהליכים דמוגרפיים, תמורות ביחסי הגומלין בין החברה למוסדות המדינה וחשיפה גוברת למערב ולמודרניזציה. הן מציבות כבר כיום אתגר משמעותי בפני המשטר, משום שיש בהן כדי לבטא שחיקה בתמיכה הציבורית במוסדות השלטון ובערכי המהפכה. גם אם תהליכים אלה לא יבשילו בהכרח לשינוי פוליטי משמעותי, הם עלולים לערער בעתיד את תפיסות היסוד של המשטר ואף את עצם יציבותו, במיוחד לאחר מותו של המנהיג הנוכחי עלי ח'אמנהאי.

חברה צעירה אך מזדקנת

בשל העלייה החדה בקצב הריבוי הטבעי בשנות השמונים, איראן מתאפיינת כיום כמדינה בעלת אוכלוסייה צעירה. מאז המהפכה האסלאמית עברה מדיניות תכנון הילודה שינויים מרחיקי לכת. לאחר המהפכה הושעתה התוכנית לתכנון המשפחה, שהונהגה רשמית בקיץ 1967 במטרה להפחית את קצב הריבוי הטבעי של האוכלוסייה. זמן קצר לאחר המהפכה פסק אומנם מכונן המהפכה, איתאללה רוחאללה ח'ומייני, כי אין מניעה דתית להשתמש באמצעי מניעה, אך המועצה המנהלת של תכנון המשפחה פורקה, חלק גדול מהמרפאות לתכנון המשפחה נסגרו או צומצמו ואספקת אמצעי המניעה נותרה מוגבלת. גם מדיניות המשטר בדבר חיזוק מעמד המשפחה הובילה לשיעור ילודה גבוה עד למחצית שנות השמונים.¹ בתום מלחמת איראן-עיראק בסוף שנות השמונים הכיר המשטר בכך שגידול אוכלוסייה בלתי מבוקר עלול להפוך בלם בפני צמיחה כלכלית ופיתוח, ואימץ מחדש מדיניות תכנון ילודה. מדיניות זו שהובילה לירידה חדה בשיעור הילודה נותרה בעינה עד קיץ 2012, עת הנחה המנהיג העליון לבחון אותה מחדש במטרה להגדיל את האוכלוסייה ולבלום את תהליך הזדקנותה של החברה האיראנית. תוצאות מפקד האוכלוסין שנערך בספטמבר 2016 העלו כי הירידה בשיעור גידול האוכלוסייה נמשכת חרף מאמצי המשטר לשוב ולעודד ילודה. על פי תוצאות המפקד מנתה אוכלוסיית איראן בעת עריכתו קרוב ל-80 מיליון איש (גידול של כ-4.8 מיליון איש מאז 2011). הנתונים מצביעים על ירידה נמשכת (אם כי מצומצמת) בשיעור גידול האוכלוסייה השנתי מ-1.29 אחוזים בין השנים 2006-2011 ל-1.24 אחוזים בשנת 2016. אוכלוסיית איראן ממשיכה אומנם להתאפיין בשיעור גבוה של צעירים,

אך ניכרת האצה בתהליך הזדקנות האוכלוסייה: 49.1 אחוזים מהאוכלוסייה הם בני פחות מ־30 (לעומת כ־55 אחוזים ב־2011), 44.8 אחוזים בני 30 עד 64 ו־6.1 אחוזים מעל 65 (לעומת 5.7 אחוזים במפקד הקודם).² הירידה הנמשכת בגידול האוכלוסייה נעוצה בעלייה מתמדת בגיל הנישואין הממוצע ובירידה בשיעור הפריון כתוצאה מהרחבת ההשכלה, תהליכי חילון בחברה האיראנית ושיאפתם של זוגות איראנים לשפר את רווחתם הכלכלית.

המגמות הדמוגרפיות הנוכחיות מציבות בפני המשטר אתגרים משמעותיים הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך. בטווח הקצר יוצרים הצעירים לחץ כבד על שוק העבודה ועל המדינה, שאינה מצליחה לייצר מקומות עבודה בכמות הנדרשת (כמיליון מקומות עבודה חדשים מדי שנה). בטווח הארוך מציבים התהליכים הדמוגרפיים אתגר חמור לא פחות. הזדקנות האוכלוסייה לא תאפשר לשלטונות להבטיח לאורך זמן שירותי רווחה מספקים, תכביד את העול הכלכלי המוטל על המדינה ותאלץ אותה להקצות חלק ניכר מהמשאבים הכלכליים לטובת ביטוח לאומי ושירותים חברתיים המיועדים לקשישים. זאת בשעה שכוח העבודה צפוי להצטמצם וקרנות הפנסיה, הסובלות כבר כיום מגירעון תקציבי חמור, עלולות לקרוס.

פחות דתית, יותר לאומית (ואף לאומנית)

גם לאחר הכיבוש הערבי והופעת דת האסלאם במאה השביעית שימרה איראן את ייחודיותה התרבותית והאתנית, תושביה נותרו איראנים ושפתם נותרה פרסית, אף על פי שהושפעה מאוד מהערבית. מורכבותה של הזהות האיראנית קשורה לשני מוקדי הזדהות עיקריים: האחד – המסורת התרבותית האיראנית־לאומית, זו הטרומ־אסלאמית וזו שהתגבשה אחרי הכיבוש הערבי

במאה השביעית; השני – המסורת התרבותית האסלאמית־שיעית, שהשתרשה באיראן בעיקר עם הכרזת השיעה כדת המדינה על ידי השושלת הצפונית בשנת 1501. הדגשת העבר הטרומ־אסלאמי של איראן כמקור לגאווה לאומית־תרבותית הפכה בתקופה הפהלווית שקדמה למהפכה האסלאמית למרכיב מרכזי בנרטיב הלאומי. עוצמתה של הזהות התרבותית הפרסית נשמרה גם לאחר המהפכה. חרף עוינותו של המשטר האסלאמי לחילוניות הבוטה של המשטר הפהלווי והסתייגותו ממאמצי המשטר הישן להדגיש את עברה הטרומ־אסלאמי של איראן, אימצה הרפובליקה האסלאמית את הנרטיב הלאומי, אף אם הציגה אותו לעיתים בלבוש אסלאמי. המשך קיומן של מסורות טרום־אסלאמיות ברפובליקה האסלאמית כגון

המגמות הדמוגרפיות
הנוכחיות מציבות
בפני המשטר אתגרים
משמעותיים: בטווח
הקצר – הצעירים יוצרים
לחץ כבד על שוק העבודה.
בטווח הארוך – הזדקנות
האוכלוסייה לא תאפשר
לשלטונות להבטיח
לאורך זמן שירותי
רווחה מספקים.

ראש השנה הפרסי ('נורוז') ומסורת ה'צ'הארשבה סורי' – טקס מסורתי שנחוג לצורך סילוק הרוע בערב ראש השנה – מעיד על עוצמת המרכיב הלאומי-תרבותי בזהות האיראנית, המתקיים במקביל למרכיב הדתי-אסלאמי ולעיתים אף גובר עליו. בעשורים שחלפו מאז המהפכה ניתן להצביע על התחזקות הזהות הלאומית הפרסית בהגדרה העצמית התרבותית של איראן על חשבון הזהות האסלאמית. כחלק ממגמה זו מבכרים איראנים רבים, במיוחד צעירים, את מוקד ההזדהות הפרסי הייחודי בזהותם הלאומית על פני זה האסלאמי-השיעי. מחקר שנערך באיראן בעשור הקודם הצביע על ירידה במקומה של הדת בזהות הלאומית האיראנית. בשנת 2005 השיבו 42 אחוזים מהנשאלים כי הם מגדירים את עצמם בראש וראשונה כאיראנים (לעומת 34 אחוזים בשנת 2000), ואילו 50 אחוזים הגדירו עצמם בראש וראשונה כמוסלמים (לעומת 61 אחוזים בשנת 2000).³

האיראנים גאים במורשתם ההיסטורית והתרבותית ונכונים להיאבק בכל ניסיון לערער על זהותם הלאומית-תרבותית. דוגמה לכך ניתן למצוא בתגובות הזעם שהתעוררו באיראן בנובמבר 2010 בעקבות הפצת סרטון יוטיוב שתיעד את נאומו של מזכ"ל חזבאללה, חסן נסראללה. בנאום הצהיר נסראללה כי שורשיה של איראן הם ערביים ולא פרסיים, וכי אין בנמצא באיראן דבר הנקרא 'פרסי' או 'ציוויליזציה פרסית', אלא רק ציוויליזציה אסלאמית ודתו הערבית של הנביא מוחמד. הוא טען כי גם מכונני המהפכה האסלאמית היו ממוצא ערבי, ואף מנהיגה הנוכחי של איראן ח'אמנאהי נושא תואר 'סייד' המעיד על מוצאו משושלת ערבית של צאצאי הנביא.⁴ ביטוי נוסף לעוצמת התחושות הלאומיות בחברה האיראנית ניכר בתגובות הסוערות לנאומו של הנשיא דונלד טראמפ במחצית אוקטובר 2017. הנאום שבו הציג הנשיא את האסטרטגיה החדשה שלו להתמודדות עם הרפובליקה האסלאמית עורר תגובות זעם חריפות מצד איראנים, במיוחד מאחר שכינה בנאומו את המפרץ הפרסי בכינוי 'המפרץ הערבי', הנחשב בעיני האיראנים לפגיעה קשה בגאווה הלאומית.⁵

ראוי לציין כי לתחושת הסולידריות הלאומית שותפים לא רק הפרסים, אלא גם לפחות חלק מבני הקבוצות האתניות והתרבותיות השונות המרכיבות את איראן. בני המיעוטים ובהם הטורקים האזרים, הכורדים, הערבים, הבאלוצ'ים והטורקמנים, השוכנים בעיקר באזורי הפריפריה, כוללים כיום כמעט מחצית מאוכלוסייתה של איראן, והם מציבים אתגר לא פשוט בפני המשטר. חרף הטרוגניות זו ובשונה ממדינות הלאום במזרח התיכון הערבי, שגבולותיהן עוצבו (בעיקר לאחר מלחמת העולם הראשונה) על ידי מעצמות המערב, איראן מתקיימת כישות פוליטית ותרבותית נפרדת ובעלת זהות לאומית מיוחדת לאורך מאות שנים. גם השוני הרב בין התפתחותם ההיסטורית של המיעוטים האתניים, שיוכם הדתי (סונים

ושיעים) ומידת האינטגרציה שלהם בחברה האיראנית מפחית במידה משמעותית את האיום מצד המיעוטים על לכידותה הלאומית של איראן ועל יציבות המשטר. התחושות הלאומיות מתורגמות לעיתים לגילויי גזענות, במיוחד כלפי הערבים. במקרים שבהם התעוררה מתיחות בין איראן לשכנותיה הערביות, כגון תקרית מותם של מאות עולי רגל איראנים באסון בערב הסעודית בספטמבר 2015 ופרשת הטרדתם המינית של שני עולי רגל איראנים בערב הסעודית באפריל 2015, נרשמו גילויי גזענות והסתה באמצעי התקשורת וברשתות החברתיות באיראן. גילויים אלה אינם רק תוצר של חילוקי דעות על בסיס פוליטי בין איראן לשכנותיה, שכן הם מונעים גם מתחושת עליונות אתנית ותרבותית.⁶

חילונית יותר ומתרחקת מאנשי הדת

במקביל להתחזקות הזהות הלאומית הפרסית על חשבון הזהות הדתית-אסלאמית חווה החברה האיראנית תהליכי חילון וניכור גובר בין הציבור לאנשי הדת. הפוליטיזציה המופרזת של הדת באיראן, כישלון המשטר בפתרון המצוקות הכלכליות והחברתיות והשחיתות הנרחבת החלישו את כוח המשיכה של הדת בעיני ההמונים.⁷

בכירים בממסד הדתי ואמצעי תקשורת איראניים ממסדיים שבו והזהירו בשנים האחרונות מפני שחיקת מעמדם של אנשי הדת⁸ ומהתרחקות הציבור מהדת המתבטאת, למשל, באי-הקפדה על קוד הלבוש האסלאמי ובהדרת רגלי הציבור מהמסגדים. מאמר שהתפרסם לאחרונה באתר חדשות איראני הזהיר מנוכחותם הדלה של אזרחי איראן במסגדים, וקשר את המגמה לניכור הגובר שחש הציבור הרחב כלפי אנשי הדת.⁹

פחות קולקטיביסטית ואידיאולוגית, יותר אינדיווידואליסטית

מאז שנות התשעים ניתן להצביע על התגברות תהליכי אינדיווידואליזציה בחברה האיראנית, בעיקר בקרב הדור השני של המהפכה. התנהגות הצעירים מעוררת שיח ציבורי נוקב סביב המשבר הערכי שבו נתונה החברה האיראנית. כך למשל הניע האבל ההמוני של צעירי איראן על מותו ממחלת הסרטן של זמר הפופ, מורתזא פאשאאי', בנובמבר 2014 דיון ער בנוגע לתהליכי עומק בחברה. מסע הלווייתו של הזמר הפך לאירוע ההתקהלות הגדול ביותר מאז המחאה העממית שפקדה את איראן בשנת 2009, ועורר ביקורת פנימית ביחס לנטייתה הגוברת של החברה האיראנית לאינדיווידואליזם, לחוסר סולידריות חברתית ולאסקפיזם פוליטי, המתבטא בהתרחקות הצעירים מעיסוק בעניינים פוליטיים ובבחירה להקדיש את זמנם לפעילויות בידור ופנאי.¹⁰ אפילו אירועים נושאי גוון אידיאולוגי כמו

תהלוכות יום השנה למהפכה האסלאמית שינו את אופיים, והפכו מאירוע בעל צביון פוליטי ומהפכני לקרנבל צבעוני, המספק בעיקר הזדמנות לבילוי משפחתי ביום החופשה הלאומי בירידים המוקמים לאורך הרחובות ולמפגשים חברתיים.¹¹ חרף מגמה זו ממשיכה החברה האיראנית להתאפיין במידה רבה של קולקטיביזם המתבטא במחויבות רבה למסגרות כמו משפחה ולזהות הלאומית והתרבותית המשותפת, וכן בהפגנת סולידריות, במיוחד מול אויב חיצוני. אף כי אזרחים איראנים מגלים נכונות פחותה מבעבר להתגייס למאמץ קולקטיבי בשם אידיאולוגיה כזו או אחרת, המשטר ממשיך לשמר בידי יכולת לגייס את תמיכת הציבור סביב סמלים לאומיים ודתיים כגון המיתוס המכונן כרבלאא', המספר על הקרבתו של האימאם השיעי הראשון חוסיין בן-עלי בקרב כרבלאא' בשנת 680 לספירה נגד החליף האומיי, יזיד הראשון. בדומה לשימוש ברטוריקה דתית שיעית במהלך מלחמת איראן-עיראק, הדגשת סמלים דתיים שיעיים והעלאה על נס של ערך ההקרבה למען הגנת המקומות הקדושים לשיעה בסוריה נעשו מוטיב מרכזי במאמצי ההסברה של המשטר בעקבות העמקת המעורבות הצבאית האיראנית בסוריה, שגבתה מחיר כבד מלוחמי משמרות המהפכה שנשלחו לחזית. הגם שמאמצים אלה אינם מונעים לחלוטין ביקורת ציבורית כלפי המעורבות הצבאית האיראנית מחוץ לגבולות המדינה, הם סייעו למשטר במידה מסוימת לגייס את תמיכת הציבור במאמצי הלחימה. התלכדות הציבור סביב סמלים לאומיים ודתיים באה לידי ביטוי, למשל, בהלוויה ההמונית שנערכה ללוחם משמרות המהפכה מוחסן חוג'ג'י, שנלקח בשבי על ידי ארגון דאע"ש בגבול עיראק-סוריה, והוצא להורג בעריפת ראשו באוגוסט 2017. במאמצי ההסברה לאחר מותו הוצג הלוחם בכמה כרזות לצד דמותו של האימאם השיעי חוסיין בן-עלי, שגם ראשו

בשנים האחרונות גברה המודעות הציבורית לאפליה הנהוגה כלפי נשים וגברה הדרישה לשינוי החקיקה בתחומים שונים: מעמדן החוקי, שילובן במשרות ציבוריות והאילוץ לעטות רעלה.

נערף על פי המסורת בקרב כרבלאא'. השתתפות המוני אזרחים בטקס הלווייתו בעיר איספהאן בסוף ספטמבר העידה על עוצמת הרגשות הלאומיים והסולידריות החברתית.¹²

נוטה למערב אך מתנגדת ללחץ מערבי

החשיפה הגוברת למערב ולמודרניזציה הביאה לאימוץ אורח חיים מערבי וגישות ליברליות יותר, בעיקר בקרב הצעירים, המתרחקים מערכי המהפכה ומאמצים אורח חיים מתירני יותר הכולל צריכת תרבות מערבית, קיום מסיבות מחתרטיות וכדומה. תהליכי השינוי החברתיים והתרבותיים ניכרים היטב ביחס החברה לנשים. בשנים האחרונות גברה המודעות הציבורית לאפליה הנהוגה כלפי נשים ברפובליקה

האסלאמית, וגברה הדרישה לשינוי החקיקה נגד נשים בתחומים שונים ובהם מעמדן החוקי, זכויותיהן בתחום הנישואין והגירושין, שילובן במשרות ציבוריות ופוליטיות והאילוץ לעטות רעלה. תהליכי המודרניזציה וההתרחקות מאורח החיים הדתי המסורתי החריפו במקביל למצוקות הכלכליות את "משבר הנישואין" בחברה האיראנית, המתבטא בעליה משמעותית בגיל הנישואין הממוצע ובגידול שיעור הגירושין. אף כי מגמות אלה אינן ייחודיות לאיראן, ברפובליקה האסלאמית הן נתפסות כביטוי לאימוץ אורח חיים מערבי המערער על זהותה הדתית-אסלאמית של החברה ועל קדושת מוסד המשפחה.¹³

הציבור האיראני מגלה גישה פתוחה יותר גם ביחס לחדירת חברות מערביות לאיראן, במיוחד לאחר הסרת הסנקציות בעקבות הסכם הגרעין שנחתם בקיץ 2015 בין איראן למעצמות המערב. סקר שנערך באוגוסט 2017 לקראת כינוס הפורום הכלכלי המשותף לאיראן ולאירופה הצביע על תמיכה נרחבת בציבור האיראני בהרחבת קשרי המסחר עם חברות מערביות. רוב הנשאלים ראו בחיוב רב השקעות זרות, במיוחד מצד חברות גרמניות, יפניות, צרפתיות, שוויצריות ואיטלקיות.¹⁴ גישה זו מנוגדת במידה רבה לעמדת המשטר, החושש מפני חדירה תרבותית מערבית שתתלווה לחדירה הכלכלית.

חרף הגישה האוהדת ביחס למערב מפגין הציבור האיראני יחס עויין וביקורתי כלפי כל ביטוי להתנשאות מערבית או להפעלת לחצים מצד מדינות המערב על איראן, בניסיון לאלצה להשלים עם תכתיבי המערב. סקרי דעת קהל מצביעים על התנגדות הציבור האיראני לכניעה לדרישות מערביות הנתפסות כפגיעה באינטרסים לאומיים חיוניים. הסנקציות הכלכליות שהטילו מדינות המערב על איראן נוצלו על ידי המשטר בטהראן במידה רבה של הצלחה לגיוס תמיכה ציבורית נגד מדינות אלה, שהוצגו כנושאות האשמה המרכזית בהחרפת המצוקות הכלכליות. אף כי אזרחי איראן הסתייגו מהמחיר הכבד הכרוך בהמשך הסנקציות, רבים מהם אימצו במהלך השנים גישה עוינת כלפי המערב, שנתפס במידה רבה כאחראי למצבם הקשה. סקר שביצעה חברת 'גאלופ' בדצמבר 2012 הצביע על כך ש-47 אחוזים מאזרחי איראן מטילים את האחריות למצבם הכלכלי הקשה על ארצות-הברית, לעומת 10 אחוזים בלבד שראו את ממשלתם כאחראית למצבם.¹⁵

סקר נוסף שפרסמה אוניברסיטת מרילנד האמריקאית ביולי 2017 העלה כי הציבור האיראני ממשיך בהתנגדותו להיכנע לתכתיבים מערביים. מתוצאות הסקר עולה כי רוב ברור בציבור האיראני תומך בצעדי תגמול איראניים במקרה של הפרת הסכם הגרעין מצד ארצות-הברית. 55 אחוזים מהנשאלים השיבו כי אם תבטל ארצות-הברית את ההסכם, על איראן לחדש את תוכנית הגרעין שלה ולא להסתפק בפנייה לאו"ם, הגם שרוב מוחלט בקרב אזרחי איראן (76 אחוזים) ממשיך לתמוך בהסכם. עוד הראה הסקר כי רוב הציבור האיראני מתנגד להפסקת

ניסויי הטילים, אפילו בתמורה להקלות נוספות בסנקציות. 55 אחוזים מהנשאלים הביעו תמיכה בהמשך הניסויים חרף הדרישה המערבית להפסיקם, ו־63 אחוזים מהנשאלים גרסו כי הדרישה לצמצם את מספר הניסויים אינה מקובלת לחלוטין.¹⁶ מהימנותם של סקרי דעת קהל באיראן תלויה בשורת גורמים כגון המתודולוגיה של הגורם המבצע, שיטת הדגימה, שיטת העברת הסקר וכן הלאה. בשנים האחרונות נערכו עשרות סקרי דעת קהל באיראן על ידי גופי מחקר באיראן ומחוצה לה. המגבלות שמטיל המשטר על חופש הביטוי של האזרחים מציבות אתגר בפני היכולת לבצע סקר, במיוחד ביחס לשאלות בנושאים הנתפסים כ"רגישים". עם זאת, בחינה ביקורתית של המתודולוגיה ששימשה את עורכי הסקר, הצלבה בין תוצאות סקרים שונים והניסיון המצטבר של מכוני מחקר אקדמיים המקיימים סקרים באיראן (כדוגמת Gallup, Rand ואוניברסיטת מרילנד) מאפשרים ללמוד במידה רבה על עמדות הציבור האיראני בסוגיות שונות.

ביקורתית כלפי המשטר, אך מעדיפה שינוי הדרגתי ולא מהפכני

כישלון המשטר במתן מזור למצוקות הכלכליות והחברתיות לא נעלם מעיני האזרחים, הממשיכים לדרוש מענה לדרישותיהם במישור האזרחי-פוליטי והכלכלי. הזעם הציבורי שפרץ בתנועת המחאה בקיץ 2009 הוכיח פעם נוספת כי הציבור האיראני מוכן להתגייס למאבק נגד המשטר כאשר הוא חש שזכויותיו נרמסות ברגל גסה. המהומות דוכאו אומנם על ידי השלטונות, אך אזרחי איראן ממשיכים למתוח ביקורת ולהביע את מחאתם לנוכח פגיעה בזכויותיהם או מחדלים בהתנהלות השלטון, למשל שחיתות ציבורית ונפוטיזם.¹⁷

בשנים האחרונות הייתה איראן עדה לגל מחאות, שבמקרים מסוימים אף הידרדרו לעימותים אלימים בין כוחות הביטחון לאזרחים, על רקע מאבקים סביבתיים ומשבר זיהום האוויר החרף הפוקד את המדינה. בפברואר 2017, למשל, פרץ במחוז ח'זסתאן שבדרום-מערב איראן גל מחאות נרחב, בעקבות סופות אבק קשות שפקדו את המחוז וגרמו להפסקות ממושכות באספקת חשמל ומים בערי המחוז. אלפי אזרחים הפגינו במשך מספר ימים במחאה על המצב, ובמקרים אחדים התפתחו עימותים אלימים עם כוחות הביטחון. המפגינים מחו לא רק על זיהום האוויר והפסקות החשמל והמים, אלא גם על הזנחה נמשכת של המחוז ועל סדר עדיפויות לקוי של השלטונות, שאינם מפנים משאבים מספקים למחוז שבו מרוכזים בני המיעוט הערבי, המהווים כשני אחוזים מאוכלוסיית איראן.¹⁸

תוצאות הבחירות למוסדות הפוליטיים הנבחרים משקפות דרישה ציבורית לשינוי, הן ביחס לפתרון המצוקות הכלכליות והחברתיות והן ביחס להרחבת החירויות הפוליטיות והאזרחיות.

תוצאות הבחירות למוסדות הפוליטיים הנבחרים על ידי הציבור ובראשם הנשיאות, הפרלמנט (המג'לס) והרשויות המקומיות משקפות אף הן דרישה ציבורית לשינוי, הן ביחס לפתרון המצוקות הכלכליות והחברתיות והן ביחס להרחבת החירויות הפוליטיות והאזרחיות. תבוסת המועמד השמרני אבראהים ראיסי בבחירות האחרונות לנשיאות איראן (מאי 2017) הוכיחה כי הציבור האיראני אינו מוכן להסתפק עוד בהבטחות פופוליסטיות ריקות או בסיסמאות של צדק חברתי ו"כלכלת התנגדות", אלא הוא דורש פתרונות מעשיים למצוקותיו, ובראשן משבר האבטלה.

עם זאת, ניכר כי הציבור האיראני בכללותו מבכר שינוי הדרגתי על פני שינוי מהפכני. המשבר הפוליטי של 2009 היווה מכה קשה ללגיטימציה של השלטון, אך נראה שרוב הציבור מוכן כיום להכיר בכללי המשחק ונכון להסתפק – לפחות בטווח הקצר – בשיפור המצב הכלכלי ובצמצום מוגבל והדרגתי של מעורבות הממשלה בחיי האזרחים. שיעורי ההצבעה הגבוהים במערכות הבחירות האחרונות לפרלמנט בשנת 2016 (למעלה מ־60 אחוזים) ולנשיאות בשנת 2017 (למעלה מ־70 אחוזים) אינם מבטאים בהכרח הסכמה עם מדיניות המשטר, אך יש בהם כדי להצביע על כך שאזרחי איראן מעדיפים בשלב זה יציבות על פני תהפוכות פוליטיות, שתוצאותיהן אינן ידועות מראש.

האם התמורות החברתיות יבשילו לשינוי פוליטי?

תהליכי השינוי בחברה האיראנית טומנים בחובם פוטנציאל לשינוי פוליטי עתידי ברפובליקה האסלאמית, במיוחד לאחר מותו של המנהיג הנוכחי ח'אמנאהי. הבשלת מגמות העומק החברתיות לשינוי פוליטי תלויה, עם זאת, בשורה של גורמים החורגים ממסגרת הדיון של מאמר זה, כגון נכונות המשטר האיראני לספק מענה לדרישות הציבור, במיוחד במישור הכלכלי; התפתחות יחסי הגומלין בין מוקדי הכוח הפוליטיים והביטחוניים באיראן, ובהם המנהיג העליון, הנשיא ומשמרות המהפכה; יעילות צעדי הדיכוי שהמשטר מפעיל מול גילויי מחאה והתנגדות; וההתפתחויות בזירה האזורית והבינלאומית.

ניתוח המגמות החברתיות המרכזיות באיראן מעלה כי החברה האיראנית עוברת תהליכים מעודדי שינוי, לצד תהליכים מעכבי שינוי. האוכלוסייה הצעירה מתרחקת ברובה מערכי המהפכה האסלאמית וקוראת תיגר על המסד הדתי-השמרני, אך הזדקנות החברה מחזקת את ההעדפה של שינוי הדרגתי, יציבות פוליטית ושיפור כלכלי על פני שינוי מהפכני. תהליכי החילון ושחיקת מעמד של אנשי הדת מציבים אתגר בפני המשך שלטון אנשי הדת, אך עוצמת הזהות הלאומית-תרבותית ותחושת הסולידריות משמרות בידי המשטר יכולת לגייס תמיכה ציבורית סביב סמלים לאומיים ואף דתיים. החשיפה למערב ולמודרניזציה

מעודדת תהליכי אינדיווידואליזציה ואימוץ גישות ליברליות יותר, אך התנגדות האזרחים ללחץ מערבי חיצוני על ארצם ולתכתיבים זרים מעודדת נכונות "להתייצב מאחורי הדגל" ולצד המשטר מול אויבים מחוץ.

תהליכי השינוי בחברה האיראנית אינם נעלמים מעיני המשטר, המודע לפער המתרחב בין הציבור למוסדות השלטון ומכיר בצורך לספק לו מענה, אף כי קיימים חילוקי דעות בצמרת השלטון לגבי הפתרונות הדרושים. הנשיא מוחמד ח'אתמי (1997–2005) ניסה להרחיב את חירויות הפרט ולקדם רפורמות אזרחיות; יורשו בתפקיד, הנשיא מחמוד אחמדינז'אד (2005–2013), פעל לקידום חלוקה צודקת יותר של משאבי המדינה והדגיש את הזהות התרבותית הפרסית על פני הזהות הדתית האסלאמית; ואילו הנשיא הנוכחי רוחאני מתמקד בשיפור המצב הכלכלי. ההכרה בתמורות החברתיות היא תנאי הכרחי להצלחת המשטר בהתמודדות עם אתגרי הפנים. עם זאת, ללא טיפול שורש ונכונות להתאים את האידיאולוגיה המהפכנית לאילוצי המציאות המשתנה, עלולים תהליכי העומק לאיים על יציבות המשטר לאורך זמן.

הערות

- 1 שירי רותם-ניר, "מדיניות הילודה ברפובליקה האסלאמית של איראן", בתוך: דוד מנשרי וליאורה הנדלמן-בעבור (עורכים), **איראן: אנטומיה של מהפכה**, תל-אביב, 2009, עמ' 235–267.
- 2 "דיווח ראש המרכז לסטטיסטיקה על תוצאות מפקד 1395 [2016]: גידול האוכלוסייה בכפרים שלילי, גידול במשפחות בנות נפש אחת, 2.5 מיליון דירות ריקות", **תסנים**, 13 במארס 2017 [בפרסית], <https://goo.gl/jDdZmt>
- 3 Mansoor Moaddel, "Religious Regimes and Prospects for Liberal Politics: Futures of Iran, Iraq, and Saudi-Arabia," *World Values Research WVR*, Volume 1, Number 2, 2008, <http://www.worldvaluessurvey.org/AJPublications.jsp?CndPUTYPE=1&PUID=94>.
- 4 "נאום מעורר מחלוקת של מזכ"ל חזבאללה בנוגע לציוויליזציה האיראנית", BBC (בפרסית), 8 בנובמבר 2010, http://www.bbc.com/persian/world/2010/11/101107_u03_nasrallah_iran.shtml
- 5 Kay Armin Serjoie, "Trump's Gaffe About the 'Arabian Gulf' Enraged Iran More Than His Strategy," *TIME*, October 16, 2017, <http://time.com/4983604/donald-trump-iran-deal-tehran-decertify/>
- 6 רז צימט, "ערבים אוכלי לטאות וחגבים: גילויי הסתה וגוענות ברשתות החברתיות באיראן", **ביהייב – השיח ברשתות במזה"ת**, כרך 3, גיליון 10, נובמבר 2015, http://dayan.org/he/sites/default/files/Beehive_2015_november_HEB_1.pdf
- 7 מאיר ליטבק, "הממסד הדתי ברפובליקה האסלאמית: תמורות ואתגרים", בתוך: ליאורה הנדלמן-בעבור (עורכת), **איראן אז ועכשיו: חברה, דת ופוליטיקה**, תל-אביב, 2017, עמ' 18–38.
- 8 מסיח מוהאג'רי, "הדרך לטהר את אנשי הדת", **ג'ומהורי אסלאמי**, 13 בספטמבר 2017, <http://jomhourieslami.net/?newsid=148192>

- 9 "האזרחים, המסגד או אנשי הדת: איפה הבעיה?," **עצרי איראן**, 13 בספטמבר 2017, <https://goo.gl/DkWwib>
- 10 עוד על תהליכי האינדיווידואליזם והאסקפיזם בקרב צעירים איראנים, ראו: רו צימט, "דור ה-Z-באיראן: מתארגנים ברשתות החברתיות וחוגגים בקניון", **ביהייב – השיח ברשתות החברתיות במזה"ת**, כרך 4, גיליון 7, יולי 2016, http://dayan.org/he/sites/default/files/Beehive_2016_July_HEB.pdf
- 11 אמיר-אפרז פלאח, "מ[רחוב] אנקלאב [מהפכה] ל[רחוב] אזאדי [חירות]", פייסבוק, 11 בפברואר 2014 [בפרסית], <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=782266125121655&set=a.223510104330596.73196.100000148248338&type=1>
- 12 "Thousands turn out in Iran for burial of soldier beheaded by IS," Al-Monitor, September 28, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/iran-hojjajji-mohsen-beheaded-irgc-soldier-burial.html#ixzz4wQbIbVae>
- 13 רו צימט, "חתונה מאוחרת: הצעירים באיראן ומשבר הנישואים", הפרוורם לחשיבה אזורית, 7 באוקטובר 2016, <http://www.regthink.org/images/upload/files/Zimmt-2016.pdf>
- 14 "New Survey Examines Iranian Attitudes Towards Foreign Investment, Multinational Companies," *Bourse & Bazaar*, September 19, 2017, <http://www.bourseandbazaar.com/articles/2017/9/17/new-survey-examines-iranian-attitudes-towards-foreign-investment-multinational-companies/>
- 15 Mohammad Younis, "Iranians Feel Bite of Sanctions, Blame U.S., Not Own Leaders," *Gallup News*, February 7, 2013, <http://news.gallup.com/poll/160358/iranians-feel-bite-sanctions-blame-not-own-leaders.aspx>
- 16 Ebrahim Mohseni, Nancy Gallagher & Clay Ramsay, "The Ramifications of Rouhani's Re-election, A public opinion study," University of Maryland, July 2017, <http://www.cissm.umd.edu/sites/default/files/CISSM%20full%20Iran%20PO%20report%20-%20072717-Final2.pdf>
- 17 Saeid Jafari, "Talk of 'good genes' provokes nepotism outcry in Iran," Al-Monitor, August 31, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/08/iran-good-genes-aref-mousavi-lari-bahmani-aghazadeh.html>
- 18 Thomas Erdbrink, "Protests in Iranian City Where 'Everything Is Covered in Brown Dust,'" *New York Times*, February 19, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/02/19/world/middleeast/iran-ahvaz-pollution-protests.html>